

# [Auf]Lösungen

## Dekoloniale Begegnungen



Lia Dostlieva

## **Dekolonialismidebatt Ukrainas: järgmiste sammude kaardistamine**

Oktoober 2023

Venemaa sõda Ukraina vastu, mis algas 2014. aastal Krimmi ning Donetsk ja Luhanski oblastite osalise okupeerimisega ning eskaleerus täiemahuliseks sissetungiks 2022. aasta 24. veebruaril, on näide Venemaa pidevast ja jätkuvast Ukraina territooriumi kolonialistliku allutamise poliitikast. Ukraina oli osa Vene impeeriumist ning pärast selle kokkukukkumist lõi ta läbi vaevaliste jõupingutuste iseseisva omariikluse. Iseseisev Ukraina riik kuulutati küll välja, kuid see ei kestnud kaua, sest lõpuks tuli alistuda ja Nõukogude Liitu neelduda. Lõpuks sai Ukrainast vabariik Nõukogude Liidus ja selle piiridesse jäädigi kuni NSVLi lagunemiseni 1991. aastal.

Hoolimata erinevatest nimedest, piiridest ja poliitilistest süsteemidest, väljendasid Vene impeerium, Nõukogude Liit ja Venemaa Föderatsioon silmatorkavalt sarnaseid lähenemisi Ukraina maavarade kasutamise ja kaevandamise poliitikas, Ukraina kultuuri süsteemses kustutamises ja selle toetajate allasurumises ja tagakiusamises.

Kogu Vene impeeriumi ajaloo vältel oli ukraina keel korduvalt keelatud. K. Stavrovetskõi kirjutatud „Utšõtelne Jevanhelije“ raamatuid põletati (1622), ukrainakeelsete raamatute trükkimine oli keelatud, muuhulgas eemaldati ukraina tekstid religioosest kirjandusest (1720), kõik riiklikud dekreedid ja korraldused tuli kohustuslikus korras ukraina keelest vene keelde ümber kirjutada (1729), Kiievi Mohõla Akadeemias keelati ukrainakeelne õpetus (1763) ning ukraina aabitsate trükkimine ja kasutamine keelustati (1769). Siis järgnes Zaporizžja Sitši hävitamine ja Ukraina koolide sulgemine kasakate hetmanaadi ajal (1775), hariduse ümberkorraldamine Paremkalda-Ukrainas, mille aluseks olid imperialistlikud põhimõtted ja üleminek vene keelele õppekeelena

(1832), Kyrillose ja Methodiose ühingu tegevuse tõkestamine, Ševtšenko, Kuliši, Kostomarovi ja teiste tööde keelustamine (1847), täiskasvanutele mõeldud tasuta pühapäevakoolide sulgemine (1862), Valujevi ringkiri, mis keelustas tsensurilubade väljastamise Ukraina vaimuliku ja populaarteadusliku kirjanduse trükkimiseks, kus väideti, et „eraldi väikevene keelt [nagu nad toona ukraina keelt nimetasid – L.D.] pole kunagi olemas olnud, pole praegu olemas ega saa kunagi olemas olema ja lihtrahva kasutatud keel pole midagi muud kui poola mõjudest rikutud vene keel” (1863), Emsi ukaas (dekreet), millega keelati igasuguse ukrainakeelse kirjanduse trükkimine ja välismaalt kaasatoomine (1876), ukrainakeelse õpetuse ja kiriklike teenistuste läbiviimise keeld riigikoolides (1881), ukrainakeelsete teatrietenduste keeld (1884), keeld kasutada ukraina keelt ametiasutustes ja ukraina nimedega ristimine (1888), keeld tõlkida raamatuid vene keelest ukraina keelde (1892), ukraina lasteraamatute avaldamise keeld (1895), Tarass Ševtšenko 100. sünniaastapäeva tähistamise keeld ja dekreet ukraina ajakirjanduse ärakaotamise kohta (1914), venestamiskampaniad Lääne-Ukrainas, ukraina keele, hariduse ja kiriku keelustamine (1914, 1916).

Ukraina kultuuri jätkuv allasurumine ning uus repressioonilaine olid märksõnadeks nõukogude perioodil. 1932.–1933. aastatel Nõukogude Ukraina territooriumil kunstlikult korraldatud näljahäda holodomor (ukrainakeelsest sõnast **Голодомор** ehk „näljasurm“) nõudis umbes nelja miljoni inimese elu, kellest enamik olid talupojad. 1930. aastate suurpuhastuse nime all tuntud repressioonides hukkus väga palju inimesi, muuhulgas Ukraina intellektuaalse eliidi kuulsaid esindajaid. 1937. aastal hukati Karjalas Sandamohi piirkonnas enam kui tuhat inimest. Nende seas olid Berezili teatri rajaja ja selle uuendusmeelne direktor Les Kurbas, proosa- ja näitekirjanik Mõkola Kuliš, filosoof ja kirjanik Valerian Pidmohõlnõi, luuletajad, kirjanikud ja tõlkijad Mõkola Zerov, Pavlo Fõlõpovõtš, Valerian Polištšuk, Hrõhori Epik, Mõroslav Irtšan, Marko Voronõi, Mõhhailo Kozoriz, Oleksa Slisarenko, Mõhhailo Jalovõi, teadlased Mõkola Pavluškov, Vassõl Volkov, Petro Bovsunivskõi, Mõkola Trohhõmenko ja paljud teised.

Nõukogude ajal oli nende kuritegude mainimine keelatud ja neid varjati: niimoodi loodi kahekordne kustutamine, teiste maailmade tühistamise protsessid tehti kahekordseks, sest eitati nende maailmade olemasolu ajaloolises teadvuses, loodi kustutamise kustutamine [1].

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist hakkas Ukraina kultuur kaugenema koloniaalsidemetest ja -mõjudest ja see tõi endaga pulbitseva postkoloniaalse arengu perioodi. Sel ajal ehitati uuesti üles identiteete ja kultuuriline elujõud tõstis taas pead. Veelgi enam, viimased kolmkümmend aastat on olnud võtmetähtsusega, et viimane dekoloniseeriv muutus saaks toimuda. Teadlased hakkasid arutama võimaluse üle rakendada postkoloniaalset metodoloogiat endise nõukogude ruumi uurimiseks.

Oma raamatus „Postkommunistlike kultuuride kaardistamine” („Mapping Postcommunist Cultures”) väidab Vitali Tšernetski, et postmodernism on esile

tõusnud ja vastu pidanud suuresti Esimese Maailmaga seonduva fenomenina, samas kui postkolonialismi juured peituvad Kolmanda Maailma kultuurilises ja sotsiaalses reaalsuses. Teisalt on eeskätt sotsiaalteadustes kasutatud mõistet „postkommunism“, et kirjeldada Teisele Maailmale iseloomulikke tunnuseid [2]. Järgnevalt väidab ta, et postmodernism, postkolonialism ja postkommunism ei olnud ainuomased ühelegi kolmest maailmast, vaid pigem mitmel tasandil ristuvad ja üksteisest läbi põimunud; lõpetuseks tõdeb ta, et on jätkuvalt äärmiselt vajalik soodustada dialoogi selliseid fenomene käsitlevate kriitiliste diskursuste vahel [3].

Gayatri Chakravorty Spivaki klassika „Teistes maailmades“ („In Other Worlds“) ukrainakeelses eessõnas julgustab ta teisi teadlasi postkoloniaalse metodoloogiaga aktiivsemalt suhestuma ja kutsub üles seda Ukraina kontekstis loomunguliselt rakendama [4]. Mõkola Riabtšuk viitab sellele ja tõdeb, et kuigi võib olla ahvatlev arvata, et postkoloniaalne lähenemine lahendab kõik Ukraina probleemid, on selline uskumus suuresti naiivne. Ta jätkab, et veelgi naiivsem on mõte, et postkoloniaalse lähenemise võiks tervikuna kõrvale jätta, kui kõne all on Ukraina identiteet, venestamine, piirkondlikud lõhed, suhtumine Venemaasse ja Läände ning nende kehastatud väärtustesse [5].

2014. aasta väarikuse revolutsioon ja sellele järgnenud Vene invasioon tähistasid Ukraina kodanikuühiskonna arengu uue etapi lähtepunkti. Sel perioodil tekkis kiiresti palju erinevaid rohujuuretasandi algatusi, vabatahtlikke projekte ning kodanike eestvedamisi. Loodi uusi kultuuriasutusi, mh Ukraina Raamatu Instituut (2016), mis on riiklik asutus eesmärgiga kujundada avalikku poliitikat raamatute tootmise vallas ning toetada trükitegevust, ning Ukraina Instituut (2017), riiklik amet, mis tegeleb kultuuridiplomaatia ja Ukraina kultuuri ülemaailmse edendamisega.

Väarikuse revolutsiooni üheks omapäraks oli kommunismiaegsete monumentide ja kujude spontaanne eemaldamine, ja neid leidis toona Ukraina territooriumil laialdaselt. 2013. aasta 8. detsembril langetasid meeleavaldajad Kiievis Vladimir Lenini kuju. Kommunistliku juhi kolmemeetrine kuju seisis kuuemeetrisel pjedestaalil ning oli püstitatud Hreštšatiki tänava ja Tarass Ševtšenko bulvari ristile 1946. aasta detsembris. Selle spontaanne teisaldamine tõi kaasa ahelreaktsiooni: Lenini kujude kukutamisest sai laiaulatuslik nähtus, mida Ukrainas tuntakse laiemalt „Leninopadi“ nime all (ukraina keeles: **Ленинопад**), see on sõnamäng, mida võiks tõlkida kui „Lenini langust“.

Kogu riigis teisaldati või hävitati Nõukogude riigimeeste mälestusmärke massiliselt ning nõukogude sümbolika kas eemaldati või värviti üle. Tihti toimusid need protsessid spontaanselt ja nende eestvedajateks olid aktivistid, sest ametivõimud ei suutnud kogukonna soovidele vastata.

2015. aastal võeti vastu seaduste pakett, mis viis dekomuniseerimisprotsessi ametkondlikule tasandile. Lisaks nõukogudeaegsete monumentide ja kujude eemaldamisele, hõlmas see kommunistide järgi nime saanud linnade ja tänavate

ümbernimetamist. Seaduse jõustamine viis suure hulga Ukraina asulate ja tänavate ümbernimetamiseni. Kokku on aastast 2015 Ukraina avalikust ruumist eemaldatud 2500 nõukogudeaegset monumenti.

Dekommuniseerimine sai palju kriitikat oma vigade, ebapiisava planeerimise ja ebaselgete kriteeriumite pärast, mille alusel otsustati, kas nõukogudeaegset monumentaalset kunsti eemaldada. Küll aga tähendas see märgilist muutust mälu poliitikas, pannes avalikus diskursuses nõukogude minevikule toksilisuse ja rõhumise pitseri. Seeläbi määratleti ümber nõukogude mäluaigad ja nõukogudeaegne nime andmine: toimus sümbolne üleminek väärkast mälestamisest kollektiivse trauma sümboliteks. Neist said rõhuva mineviku armid ja koloniaalhaava kehastus.

Sel ajal ei käsitletud dekommuniseerimist avalikus diskursuses osana dekoloniseerimistavadest. Siiski tegeles dekommuniseerimine koloniaalse kustutamise ning tähistas sammu kohaliku ajaloo enda omaks tegemises, andes ruumi teiste identiteetide avaldumisele, sest avalikust ruumist eemaldati nõukogudeaegseid kohanimesid ja monumente, mis olid püstitatud kommunistidele, kes olid tihti oma koha nõukogudeaegsetes ajalooõpikutes välja teeninud selliste kultuuride kustutamise kaudu, mis erinesid nõukogude või vene omast.

Dekommuniseerimise kriitikud märgivad tihti, et nõukogude töödes sisalduv ideoloogiline funktsioon on muutunud täiesti tähtsusetuks, sest nõukogudeaegsed monumendid muutuvad tasapisi tavalisteks linnamaastiku osadeks, millele keegi tähelepanu ei pööra [6], samuti väidavad nad, et nõukogudeaegseid monumente peaks nende esteetilise väärtuse pärast säilitama. Pärast seda, kui Vene väed okupeerisid Melitopoli, tõid okupandid linnaruumi kiiresti tagasi Lenini kuju, mis oli alla võetud aastal 2015. See näide tõestab ilmekalt, et nõukogude minevikku ja sellega kaasnevat ideoloogiat saab teatud ajaloolistel tingimustel kerge vaevaga taasaktiveerida ja nad muutuvad praeguse kogemuse osaks.

„Leninopadi“ (või Lenini languse) laine järel tõusetus vältimatu küsimus nõukogude pärandi ümbertõlgendamisest või selle uude konteksti paigutamisest. Tihti ei hävitatud monumente täielikult ära, vaid neid lõhuti või siis tõlgendasid kohalikud aktivistid või kunstnikud neid paigast lähtuvalt loomingulises võtmes. Need tõlgendused hõlmasid ulatuslikku riigi sümbolika või etnilise kitsi elementide kasutamist: tihti pandi tühjadele pjedestaalidele Ukraina lippe või kolmharke ning lisati ornamente, mis imiteerisid tikandeid või Petrõkivka maalistili. Hoolimata suure esteetilise väärtuse puudumisest ja oma kaootilisest olemusest, oli taoliste sammude mõte sümbolite ruum enda kätte tagasi võtta ja häirida paikaloksunud hierarhiat. Ühe teise trendiga kaasnes humoorikaid ja absurdseid tõlgendusi, millega viidati tihti Lääne popkultuurile: näiteks muudeti Lenini kuju Odessas Darth Vaderiks, peamiseks vastaseks „Tähesõdade“ filmis [7].

Veel üks väga populaarne tehnika isehakanud kunstnike seas oli nõukogude sümbolika, aga ka avaliku ruumi katmine kollase ja sinise värviga. Argiste

linnaelementide (nagu aiad, pingid, garaažid) rahvusvärvidega katmine muutus nii ulatuslikuks, et kunstnik Saša Kurmaz, kes tihti just linnaruumis töötab, värvis 2014. aastal ühe kollasinise aia mustaks. Selle teo eesmärk oli eristada ideoloogilist ruumi argisest, andes aiale tagasi oma algupärase ilme enne igasugust muutust.

Üks institutsionaalseid katseid mõtestada nõukogude pärandit kunstiliste vahenditega ümber oli projekt nimega „Ühiskondlik leping“ (2016, 2017), mida korraldas sihtasutus IZOLJATSIJA [8]. Katerõna Filjuki kureeritud projekti mõte oli luua ruum, kus kunstikogukond, ühiskond ja ametivõimud saaksid arutada linnakeskkonna mälestusobjektide staatuse ja funktsiooni teemadel Kiievi Lenini monumendi näitel. Korraldati avalik konkurss, et luua langetatud kuju asemele ajutine monument, ning žürii valis esimeseks võidutööks Mehhiko kunstniku Cynthia Gutierrez teose „Varjude asustamine“ („Inhabiting Shadows“). Pjedestaali ümber ehitati tellingutest redel, nii et kõik huvilised said minna sinna privilegeeritud paika, mida punasest graniidist Lenin oli 67 aastat ja kolm päeva asustanud.

„Ühiskondlik leping“ oli mälestusobjektide funktsiooni teemaline mõtisklus. Selle rakendamine ei tähendanud pelgalt kunstnike sekkumist linnaruumi, vaid tegu oli ambitsioonika katsega luua (olgugi et ajutiselt) vastumonument [9] totalitaarse võimu sümbolist nüüdseks tühjaks jäänud ruumi. See vastumonument paneb mõtlema, mis peaks tegelikult mälestusobjektiks saama. Rakendatud projektide mõte oli pigem probleemi sõnastamine, mitte sellele lahenduse pakkumine. „Ühiskondlik leping“ muutus uue ajaloolise mälu otsingu visuaalseks vormiks, mis ei pruugi olla esteetiliselt kaunis. Elluviidud projektidest olulisemad on nähtamatud osad, mida vaataja ei näe pjedestaalile lähenedes kunagi: kuraatori ja žürii töö ning eeskätt rahvahääletus, kus kohaliku kogukonna inimesed, kel puudub varasem mälestamistavade või mälu poliitika kogemus, valivad välja enda mõistes parima projekti.

Venemaa täiemahuline sissetung 24. veebruaril 2022. aastal tähistas lisaks sellega kaasnenud õudusele ja terrorile Ukraina ühiskonnas olemasolevate ühiskondlike protsesside kiirenemist. Muuseas muutus laiemalt arutatud teemaks küsimus dekolonialismist, mida seni käsitles vaid kitsas ekspertide ring. Mõne teadlase hinnangul andis täiemahuline sissetung lõpliku tõuke, et tekiks avalik nõudlus nende kultuuri-, narratiivse ja ajaloolise ruumi dekoloniseerimiseks, mis tähistaks postkoloniaalsest faasist lahtimurdmist ja üleminekut dekolonialistlikusse etappi.

Kunstiloolane, kuraator ja kunstnik Svitlana Biedarieva märgib:

*„Alates sellest, kui Venemaa alustas 2022. aasta veebruaris täiemahulist sissetungi Ukrainasse, murdsid ukrainlased end vene kultuurisfäärist täielikult lahti. Venemaa käimasolev rünnak kustutas kõik kunstnike seas valitsenud vastuolud ja erimeelsused. Mitmetimõistetavus on läinud, nagu ka Ukraina heitlus postkolonialismiga. Ukraina jaoks märgib see ebainimlik,*

*kohutavalt valus ja uskumatult hävitav sõda mitte ainult riigi vabanemist postkoloniaalsetest köidikutest, vaid ka lõplikku liikumist dekolonialistlikusse etappi. Nii postsotsialistlikud kui postkoloniaalsed tingimused aurustusid Ukraina territooriumilt tasapisi pärast 2014. aastat ning Ukraina rahva isetu, kuid ränk vastupanu Vene sissetungijatele on näidanud, et ka kõik muud köidikud on kadunud” [10].*

„Konkreetses Ukraina dekoloniseerimise kontekstis ei avalda Venemaa enam poliitilist ega kultuurilist mõju”, jätkab autor. „Vähe sellest, et ukrainlased ei tunne enam Venemaa ega ta territooriumi vastu huvi, tehakse tahtlik kollektiivne jõupingutus, et end neist eemaldada ja nendega läbikäimist vältida. Täpne teoreetiline raamistik, mis praeguseid dekoloniseerimise tingimusi Ukrainas täiel määral kirjeldaks ja liigendaks tuleb veel välja töötada, sest see ulatub olemasolevatest post- või dekolonialismi paradigmatelt kaugemale.”

Kuigi neis karmides tingimustes, kus ollakse Venemaa sõja subjekt ja selle vahetu tunnistaja, on teoretiseerimine füüsiliselt väljakutseid esitav ülesanne [11], on täiemahulise sissetungi algusest esile kerkinud rida tekste prominentsetelt Ukraina autoritelt. Nende dekolonialismisuunaline kriitika ei sihi mitte ainult Venemaad vaid ka Lääne-Euroopat. Asia Bazdõrieva käsitleb oma laialdaselt tunnustatud essees „Ei piima, ei armu” („No Milk, No Love”) Ukraina kui territooriumi mõistet ja kasutab levinud kuvandit Ukrainast kui Euroopa viljaaidast, et rääkida nii Vene kui Lääne kolonisatsioonist. Ta väidab, et ressursiks muutmine kui raamistik aitab mõista, kuidas Ukraina territooriumit ja rahvast käsitletakse elementidena materiaalse kauplemise süsteemis. Territooriumi nägemine ressursina õigustab ruumilist korraldust, kus on ebainimliku kategooria kaudu tehtud võimalikuks aeglane vägivald ja keskkonnakahju [12]. Nii Euroopa kui imperialistliku Venemaa kartograafia loogikas on nüüdisaegse Ukraina territooriumit kujutatud perifeeriana. Ääremaa tähistab siin nii geograafilist mõistet kui kultuurilist kategooriat: ukrainlasi ei peeta tsivilisatsiooni arengus aktiivseteks osalisteks ega selle kaasaegseteks, vaid pelgaks tarbekaubaks, ressursiks. Autor käsitleb ka rassikategooriat, mis on antud stsenaariumisse sisse kirjutatud keerulisel ja haruldasel liigendatud viisil: enamuses valgenahaliste eurooplaste rühm on kaasatud kellegi alamrassiks, alamklassiks, ebainimlikuks subjektiks muutmisesse. Lääne-eurooplased pole ida-eurooplasi kunagi piisaval määral inimesteks pidanud, jätkab autor; nad on kõigest ressursid, kehad, et teha odavat tööd, kehad, et prostitueerida, kanda Euroopa Liidust saabuval kasutatud riideid ja sõita vanade autodega, mida ei peeta enam ei turvaliseks ega keskkonnasõbralikuks.

Essees „Kustutamine: Vene imperialism, mu uurimus minust ja Donbassist” („Erasure: Russian Imperialism, My Research on Donbas and I”) [13] tegeleb ka Daria Tsõmbaljuk geoloogia kui kolonialismi vahendiga, mida saaks kasutada koloniaalvõimu poolt „ressursina” kategoriseeritud aine tuvastamiseks, kaardistamiseks ja kaevandamiseks. Tema teadustöö keskendub Donetskis ja Luhanski oblastitele, mida tuntakse paremini



Donbassi piirkonnana. Ta uurib, kuidas luuakse kujutlusi Donbassi stepist kui tühjast ruumist, mis ootab enda täitmist koloniaal- ja tööstuskujutelmadega, sellest, kuidas uut maailma nullist üles ehitatakse. Viimase kaheksa aasta jooksul on see piirkond saanud tunda sõja laastavat mõju, mille tulemuseks on kaotatud elud, kodud, ökosüsteemid ja kultuur. Praegust eskalatsiooni arvesse võtmata on Venemaa käimasolev sissetung nõudnud rohkem kui 14 000 inimese elu. Autori järelalusena on sõda regiooni kustutamise protsessi intensiivistanud, kusjuures kustutamise akt on samaaegselt Donbassi asutamine imperialistlikes raamides.

Läänt kritiseerides tegeleb Daria veel ühe kustutamise vormiga: tema rolli sõja- ja ümberasustusteadlasena eirati eskalatsiooni käigus intervjuudes ja üritustel pidevalt. Tihti madaldati teda „kohalikuks” hääleks, teda nähti kõigest aktivistina, kelle vanemad on sõjapiirkonnas: Ukraina tüdruk, kes pidi eeldatavalt rääkima kõigi ukrainlaste nimel. Viie kõnelejaga paneelis unustasid korraldajad mainida tema doktorikraadi, küll aga mainisid nad, et neli mitteukrainlasest meest on arstid ja professorid. Kui ta rääkis Lääne halvustavast suhtumisest Ida-Euroopasse, taolise juhtumipõhise lähenemise ekstraktivismist ja esindatuse olulisusest, tõlgendasid korraldajad tema sõnu, justkui oleks ta „liiga traumeeritud ja emotsionaalne”, et analüütilises debatis osaleda.

Taolistest episteemilise ebaõigluse juhtumitest [14], kus Ukraina kõnelejad madaldati Ukraina kehadeks, kel puuduvad igasugused professionaalsed oskused ja pädevus, kelle ütlushi peeti pelgalt sõjatraumast tingitud tooreste emotsioonide väljenduseks, on saanud paljude Ukraina kultuuritegijate jaoks ühine kogemus, kes — nagu ma isegi — on täiemahulise invasiooni algusest osalenud Lääne-Euroopas avalikel üritustel. Iroonilisel kombel on see kogemus seotud ka nendel üritustel osalemisega, mis olid pühendatud Vene ja Lääne kolonialismile ja dekolonialismi uuringutevälja laiendamisele.

Vaatamata sellele, et dekolonistlikest protsessidest kirjutatakse palju ja sel teemal arutletakse, **on silmatorkav, et ametlikku terminoloogiat pole siiani**. Mõisteid nagu 'dekoloniseerimine' (protsess), 'dekolonialistlik' (riik), 'dekolonialism' ja 'postkolonialism' aetakse Ukraina avalikus diskursuses pidevalt segamini. Neid kasutatakse vaheldumisi, mõistmata nende põhimõttelisi erinevusi.

Järgmine tähelepanuväärne vajakajäämine on nii Ukraina kultuuri- kui haridusministeeriumi silmatorkav huvipuudus selle küsimuse vastu. Ainus näide dekoloniaalse diskursuse kasutamisest väga ametlikul tasandil on dekolonialismiteemaline seaduseelnõu [15], mis on kirjutatud äärmiselt problemaatilisel viisil, kaasamata teemaga tegelevaid eksperte, ja lisaks üldse tõsiasia, et selline algatus on olemas. (Nagu üks mu vastajatest märkis: „Millega nad järgmiseks lagedale tulevad? Feminismiseadusega?”). Oli püüdlusi süvendada ja kiirendada tänavate ümbernimetamise protsessi ning keelata monumente Vene kultuuriga seotud kultuuritegelastele, kuid praeguse seisuga pole ametlikul tasandil ühtegi uut algatust, et toetada ja hõlbustada teadmislõome protsessi. Ametkondlike jõupingutuste

puudusel korraldavad dekolonialismiteemalist haridust mitmed rohujuuretasandi algatused, kus tihti ühildatakse haridus-, kultuuri- ja rahakogumisüritusi. Nende seas, kes aktiivselt dekolonialismidiskursuse alal teadlikkust tõstavad on VolyaHub [16], Ukrainian spaces [17], „Päevalille“ solidaarne kogukonnakeskus (Poolas Varssavis) [18], Vitsche Berlin (Saksamaal Berliinis) [19], Past/Future/Art (Ukrainas Kiievis/Odessas) [20], Asortimenta Kimnata (Ukrainas Ivano-Frankivskis) [21] ja Inša Osvita (Ukrainas Kiievis) [22]. Üldiselt on üks märkimisväärne tunnus Ukraina kultuurimaastiku hetkeseisu kirjeldamisel kultuuriürituste ja aktivismi sidumine, eriti läbi rahakogumise Ukraina relvajõududele (mis on tihti seotud konkreetsete vajaduste või armees teenijatega).

Dekolonialismiteemaline avalik arutelu toimub eeskätt väikeste lühiajaliste ja lihtsasti korraldatud ürituste näol, näiteks vestlusringides ja loengutel. Siiski on sõjaaja raskustest hoolimata hakanud ilmuma paberkandjal raamatuid. Nende trükiste seas on esseekogumik „Kultuuriline ekspansioon“ („**Культурна експансія**“) mille avaldas trükikoda Teie Põrandaalune Humanitaarabi (**Твоя Підпільна Гуманітарка**) [23] ja kuhu on tekste kirjutanud erinevad Ukraina kultuuritegelased. „Kultuuriline ekspansioon“ keskendub Venemaa/Nõukogude Liidu poolt Ukraina kultuurielule avaldatud mõju ajaloole, muuhulgas Ukrainale ainuomaste fenomenide kõrvaldamisele või omastamisele, asendades need Vene omadega.

Peale selle valmistatakse praegu avaldamiseks ette mitmeid teisigi trükiseid, muuhulgas Ukraina ajakirjaniku Maksõm Eristavi teatmik „Vene kolonialism 101“, mille ta on koostanud, konsulteerides Vene-okupeeritud või Vene-koloniseeritud aladele spetsialiseerunud dekolonialismiteemaliste mõtlejatega. Teatmik uurib Vene kolonialismi mustreid ja selles on erinevate Ukraina kunstnike illustratsioonid. Trükikoda IST Publishing peaks raamatu selle aasta sees avaldama.

Selle aasta sees peaks IST Publishing avaldama veel ühe esseekogu, mille tööpealkiri on „Visioon. Sõda kui kultuuriline transformatsioon“ (ja mul on au selles kaasa lüüa). Teos keskendub täiemahulise sissetungi algusest toimunud muutustele suhtumises, isiklikes kogemustes, vaadetes, mõtetes, ideedes ja väärtustes. Toimetajad Anastasiia Platonova ja Daria Badior kutsusid praeguseid põhjapanevaid muutuseid läbi elavaid kunstnikke, teadlasi, kriitikuid, ajakirjanikke, kuraatoreid ja kultuurikorraldajaid neid dokumenteerima, et luua sõjast tingitud nihetest ühine narratiiv. Loodetavasti leiab oma koha selles raamatus ka arutlus dekoloniaalse nihke kohta, mis on üks paljudest sõjaga kaasnenud muutustest.

Veel üks praegust Ukraina dekolonialismiteemalist debatti ilmestav omapära on, et see toimub suuresti **väljaspool Ukrainat ja kahekõnes nõ Lääne kultuuriasutustega**. Põhjus peitub esiteks selles, et endise koloniaalvõimuga on võimatu mistahes teoreetilist dialoogi pidada — hetkel toimub see aktiivse militaarse vastupanu võtmes. Teiseks elavad kaasatud spetsialistid üldjuhul välismaal: kas on neil pikaajalised sidemed Lääne kultuuriliste või akadeemiliste asutustega või asusid nad ümber



täiemahulise sissetungi alguses. Lisaks on välismaal võimalik kasutada rohkem ametkondlikke vahendeid.

Veel võib välja tuua, et dekolonialistlikke protsesse saab rakendada ainult dialoogis ja aktiivses koostöös n-ö Euroopa ja/või Lääne institutsioonidega, sest Ukraina ajalukku, eriti kunstiajalukku kuuluva tagasi nõudmine on võimalik ainult maailma muuseumide ja kultuuriasutuste struktuurse dekoloniseerimise kaudu, ja nende arusaam ja mõistmine Ukraina kultuurist ja (kunsti)ajaloost on väga piiratud ning Vene vaatenurgast vägagi mõjutatud.

Praegust olukorda näitlikustab hästi Ukraina avangardistliku kunstniku Vassõl Jermilovi maal, mis on üleval moodsa kunsti muuseumis MOMA. Kogu oma elu Harkivis elanud Jermilov nimetati pildiallkirjal venelaseks. Lisaks riputati maal üles tagurpidi, kuigi selgelt oli näha õigele suunale viitav kirillitsas „Б”-täht. Ukraina Instituudi kultuuridirektor Tetjana Filevska saatis 2017. aastast MOMAsse arvukalt kirju, seletades kunstniku tausta ja paludes maali õigesti eksponeerida. Tema jõupingutusi eirati süsteemselt, kuni täiemahulise invasiooni alguses tuli muuseumist vastus. Alles siis korrigeeriti maali nagu palutud. Ühe intervjuu ajal mainis Filevska, et pärast seda, kui intsident pälvis avalikku tähelepanu, eemaldas MOMA maali näitusesaalist.

Nüüd töötab Ukraina Instituut kultuuriasutustele mõeldud dekolonialismiteatmiku kallal, et sellistele küsimustele süsteemne lähenemine välja pakkuda. Eesmärk on luua kõikehõlmav teatmik, mis käsitleks eeskätt nende taieste dekoloniseerimist, mille Nõukogude Liit või Vene impeerium ajaloo jooksul omastas. Teatmik ei kajasta vaid ukraina kunsti, vaid ka gruusia, leedu, eesti, kasahhi, poola ja tšehhi oma. Selles pakutakse sammhaavalised juhised, kuidas kunstikogusid Ukraina taieste leidmiseks põhjalikult läbi kammida, kuidas töid õigesti käsitseda, kuidas kategoriseerida ja kaardistada kogudesse kuuluvaid esemeid, kuidas töö kunstnikule omistada ja millist kirjandust lugeda, et teemat paremini mõista [24]. Veelgi enam, teatmikus on seletus, miks peaks Ukrainat pidama osaks Ida-Euroopast ja mitte postsovetlikuks ruumiks, miks peaks kirjutama pigem 'Kyiv' ja mitte 'Kiiev' ning miks on tegu Ukraina ja mitte Vene linnaga. Nagu Filevska tõdeb, ei tea paljud muuseumid, et nende kogudes on Ukraina kunsti ja nad ei oska selle kohta asjakohast infot leida, eriti kuna neil puudub selleks keeleline pädevus.

Üks olulisemaid aspekte Ukraina dekolonialismidiskursuse teoreetilise raamistiku kujundamisel on asjaolu, et **see toimub tihedas seoses kunstiga ja tihti kunsti kaudu**. Põhjuseks on sajanditepikkune Ukraina kultuuri koloniaalne kustutamine, nagu ka fakt, et kunst on palju paindlikum ja kättesaadavam vahend, võrreldes uue akadeemilise raamistiku rajamisega.

Minu intervjuudes mainisid vastajad tihti üksteisest sõltumatult, et eeskätt just visuaalne kunst on palju paindlikum ja sobivam vahend dekolonialistlike narratiivide levitamiseks. Üheks põhjuseks on see, et antud vorm tundub võrreldes akadeemiliste

tekstide või esseedega paindlikum, kättesaadavam ja mugavam ning tihti pälvib see ka laiemat tunnustust.

Hea näide dekolonialistliku loo jutustamisest on Ukraina illustraatori Ženja Olinõki koomiks „Keeleküsimus Ukrainas“ [25], kus autor räägib ühtaegu oma pere loo ja uurib, miks on ajalooliselt kujunenud nii, et teatud osa Ukraina rahva seas domineerib vene keel.

Autor seletab, mis tunde tekitab venestamine isiklikul tasandil, kuidas ukraina keel marginaliseeriti ning suhtuti sellesse kui „maainimeste keelde“, samas kui vene keelest sai „normaalsete“ inimeste keel. Naine räägib oma vanavanematest nõukogude ajal, öeldes, et „nad said hariduse ja head töökohad ja hakkasid vene keeles rääkima, et jätta endast muljet kui normaalsetest tsiviliseeritud inimestest“, ning oma vanaemast praegu: „Ma näen siiani, kuidas vanaema identiteet käib edasi-tagasi. Iga kord, kui ta tahab näida „tõsiseltvõetavana“, räägib ta vaid vene keeles.“ Uurides vene keele laialdast kasutust kui koloniaalhaava ilmingut, jagab autor enda teekonda igapäevases suhtluses ukraina keelele tagasiminekul ja kirjeldab oma tundmusi, muuhulgas ebamugavust, kui venekeelsed sõbrad tema pärast ukraina keelt hakkavad rääkima („Vanasti tundsin, et ukraina keele rääkimine mingis mõttes määratleb mind. Kuigi ma arvan, et see nii ei olnud.“). Ta kirjeldab, kuidas ukraina keele kõnelemine tundub tema jaoks anakronistliku ja etnograafilise väljendusviisina, mis sarnaneb Ukraina identiteedi nõukogudeaegse piiramise pildile. Lisaks seletab ta, kuidas tema pere otsustas lõplikult ukraina keelele üle minna, mis juhtus ööl enne täiemahulist sissetungi; niimoodi kajastab ta Svitlana Biedarieva eelnevalt mainitud ideed, et toimub sümbolne üleminek postkoloniaalsest faasist dekolonialistlikusse. Koomiksi lõpus on küsimus, mis peegeldab paljude olukorda: kas raketirünnaku all elus püsites on võimalik kujundada ja arendada uus, autentsem, tõesem identiteet?

Kunstnik Alevtina Kahidze tööd on pälvinud laialdast tuntuust ja tänapäeval on Ukrainaga seotud üritust ilma tema joonistusteta raske ette kujutada. Päril sõja algusest peale käsitleb ta domineerivat Vene diskursust, vastab päevakajalistele sündmustele ning tegeleb Vene kultuuri ja kirjanduse imperialistlike narratiividega. Ta peab vastutavaks Vene ühiskonda ning algatab arutelusid Vene kunstnikega, viidates, et oma töödes käsitlevad nad end eeskätt ohvritena ning muretsevad rohkem oma privilegeeritud staatuse säilitamise pärast, kui et tunnistavad oma riigi toime pandud genotsiidi. Samuti kritiseerib ta Lääne kolonialismi, mistõttu saadakse Ukraina olukorrast täiesti valesti aru ning võetakse omaks agressori vaatepunkt. Ühes oma viimastest joonistustest [26], kus kirjeldatakse olukorda ühel näitusel Stuttgardis, on vasakul näha keegi, kes ütleb: „Moskval on vaja oma õigusi kaitsta, te rikute nõukogude monumente,“ ning paremal on naerivad inimesed kirjaga „ukrainlased said kõvasti naerda“ (*українці тупо заржали*). Antud juhul ei ürita Ukraina publik vastu vaielda; nende reaktsioon on naerda nende üle, kes pärast isegi rohkem kui aastapikkust aktiivset sõjategevust korrutavad endiselt Vene propaganda narratiive. Keelevalik on samuti kõnekas: külaline räägib inglise keelt, samas kui „ukrainlased

said kõvasti naerda" on kirjutatud ukraina keeles, sest nende reaktsioon ei vaja mingit selgitamist või kultuuri tõlkimist nende jaoks, kes olukorras osalevad.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi dekolonialismidiskursuse peamised arengud on Ukraina kontekstis juba välja joonistatud ja need keskenduvad ühiste teoreetiliste kategooriate loomisele, tööle institutsioonidevahelise ja rahvusvahelise koostöö mehhanismide ja metodoloogiatega ning kunstilisele eneseväljendusele identiteediküsimuste, antikolonialistliku vastupanu, koloniaalhaavade parandamise, kohalike ajalugude tagasi nõudmise, õigluse otsimise, kolonialistliku vägivalla ja kustutamise vallas, siis olukord muutub ja areneb kiiresti ja dünaamiliselt. Ukraina mõtlejate ja kultuuriinimeste roll on panna paika dekolonialistliku diskursuse raamistik, aga ka tagada, et see arvestaks Ukrainale ajalooliselt loomumomase pluralismi ja heterogeensusega ning kaasaks kõik häälled, muuhulgas krimmitatarlaste ja teiste kogukondade omad. Uusi kunstilisi väljendusi või trükiseid tuleb kogu aeg juurde, nii et mõne aasta pärast oleks paslik naasta Ukraina intellektuaalsele ja kunstimaastikule ning uurida seal toimuvat dekolonialistliku diskursuse kaardistamist uuesti.

## Viited:

1. Vázquez, Rolando. 2020. *Vistas of Modernity: Decolonial Aesthetics and the End of the Contemporary*. N.p.: Mondriaan Fund., 41
2. Chernetsky, Vitaly. 2007. *Mapping postcommunist cultures : Russia and Ukraine in the context of globalization*. N.p.: McGill-Queen's University Press., 12
3. Ibid., 266
4. В інших світах [Текст] : есеї з питань культурної політики / Г. Ч. Співак ; пер. Р. Ткачук [та ін.]. — К. : Видавничий дім "Всесвіт", 2006., 21
5. Riabczuk, M. (2013). Colonialism in another Way. On the Applicability of Postcolonial Methodology for the Study of Postcommunist Europe. *Porównania*, 13, 47–59, 48
6. Черничко, Артем. 2020. "Щорсзна-що: Чи може декомунізація бути креативною — Bird In Flight." Bird In Flight. Accessed June 30, 2023. <https://birdinflight.com/nathnennya-2/crytyka/20200908-molyar-decommunization-ukr.html>.
7. Bakare, Lanre. 2015. "The force awakens (in Ukraine): Darth Vader statue replaces Lenin monument." The Guardian. Accessed June 30, 2023. <https://www.theguardian.com/film/2015/oct/23/darth-vader-statue-erected-ukraine>.

8. Суспільна угода — IZOLYATSIA. Accessed June 30, 2023. <https://izolyatsia.org/ua/project/social-contract>.
9. Young, James E. "The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today." *Critical Inquiry* 18, no. 2 (1992): 267–96. <http://www.jstor.org/stable/1343784>.
10. Biedarieva, Svitlana. 2022. "Decolonization and Disentanglement in Ukrainian Art" MoMA post. Accessed June 30, 2023. <https://post.moma.org/decolonization-and-disentanglement-in-ukrainian-art/>.
11. Bazdyrieva, Asia. 2022 "No Milk, No Love" e-flux. Accessed June 30, 2023. <https://www.e-flux.com/journal/127/465214/no-milk-no-love/>.
12. Ibid
13. "DARYA TSYMBALYUK | ERASURE: RUSSIAN IMPERIALISM, MY RESEARCH ON DONBAS, AND I" 2022. *Kajet Journal*. Accessed June 30, 2023. <https://kajetjournal.com/2022/06/15/darya-tsymbalyuk-erasure-russian-imperialism-my-research-on-donbas/>.
14. Fricker, Miranda. 2009. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. N.p.: Oxford University Press.
15. 2023. ЗАКОН УКРАЇНИ. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1708187>. Accessed June 30, 2023.
16. Volya Hub <https://linktr.ee/volyahub>
17. Ukrainian Spaces <https://open.spotify.com/show/7iABkz4iYNIuSzze71BG3L>
18. "Sunflower" Solidary Community Center <https://artmuseum.pl/en/cykle/slonecznik-solidarny-dom-kultury>
19. Vitsche Berlin <https://vitsche.org/>
20. Past/Future/Art <https://pastfutureart.org/en/>
21. Asortymenta Kimnata <https://asortymentna-kimnata.space/>
22. Insha Osvita <https://insha-osvita.org/>
23. Євген Ліп «Культурна експансія (збірка есеїв)» Твоя Підпільна Гуманітарка, 2023
24. June 30, 2023. <https://texty.org.ua/articles/109643/my-ne-mozhemo-chekaty-20->

[rokov-ukrayina-pochyna ye-systemnu-ukrayinizaciyu-muzejnyh-kolekcij-po-vsomu-svitu/?fbclid=IwAR2JHERY\\_fA\\_5jkV3ZlInBHapvbDjKnuvrcBjdwyTrB4KwdMAuhBN8b6zhcw.](https://www.facebook.com/rokov-ukrayina-pochyna-ye-systemnu-ukrayinizaciyu-muzejnyh-kolekcij-po-vsomu-svitu/?fbclid=IwAR2JHERY_fA_5jkV3ZlInBHapvbDjKnuvrcBjdwyTrB4KwdMAuhBN8b6zhcw)

25. Oliinyk, Zhenya. 2023. "A Question of Language in Ukraine." The New Yorker. [https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/a-question-of-language-in-ukraine?fbclid=IwAR3wa4-u-K-d5fovGKpLS5awAg4orTFSs1-IQdZ3EPHnJg1jLwNM67apyk8.](https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/a-question-of-language-in-ukraine?fbclid=IwAR3wa4-u-K-d5fovGKpLS5awAg4orTFSs1-IQdZ3EPHnJg1jLwNM67apyk8)

26. Alevtina Kakhidze <https://www.instagram.com/truealevtina/>

## Allikad

Vistas of Modernity: Decolonial Aesthetics and the End of the Contemporary Rolando Vázquez, Mondriaan Fund, 2020

Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization Vitaly Chernetsky, McGill-Queen's Press — MQUP, 8 Jan 2007

Микола Рябчук. Відміни колоніалізму: про застосовність постколоніальної методології до вивчення посткомуністичної Східної Європи 2013, Наукові записки ІПіЕНД 2(64)

Mykola Riabchuk. Colonialism in Another Way. On the applicability of postcolonial methodology for the study of postcommunist Europe.

Співак Г. Ч. В інших світах. Есеї з питань культурної політики. — Київ: Всесвіт, 2006.

Decolonization and Disentanglement in Ukrainian Art, Svitlana Biedarieva, June 2, 2022 <https://post.moma.org/decolonization-and-disentanglement-in-ukrainian-art/>

Моляр: <https://birdinflight.com/nathnennya-2/crytyka/20200908-molyar-decommunization-ukr.html>

Суспільна угода <https://izolyatsia.org/ua/project/social-contract> <http://korydor.in.ua/ua/opinions/nemozhlyvist-suspilnoji-ugody-horosha-novyna.html>

The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today James E. Young, Critical Inquiry, Vol. 18, No. 2 (Winter, 1992), pp. 267-296 <https://www.jstor.org/stable/1343784>

The force awakens (in Ukraine): Darth Vader statue replaces Lenin monument <https://www.theguardian.com/film/2015/oct/23/darth-vader-statue-erected-ukraine>

Decolonization and Disentanglement in Ukrainian Art. Svitlana Biedarieva June 2, 2022 <https://post.moma.org/decolonization-and-disentanglement-in-ukrainian-art/>

No Milk, No Love Asia Bazdyrieva e-flux Issue #127 May 2022 <https://www.e-flux.com/journal/127/465214/no-milk-no-love/>

DARYA TSYMBALYUK ERASURE: RUSSIAN IMPERIALISM, MY RESEARCH ON DONBAS, AND I <https://kajetjournal.com/2022/06/15/darya-tsymbalyuk-erasure-russian-imperialism-my-research-on-donbas/>

Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing Miranda, Fricker 2007 Oxford University Press [https://texty.org.ua/articles/109643/my-ne-mozhemo-chekaty-20-rokiv-ukrayina-pochynaye-systemnu-ukrayinizacyu-muzejnyh-kolekcij-po-vsomu-svitu/?fbclid=IwAR2JHERY\\_fA5jkV3ZIIInBHapvbDjKnuvrcBjdwyTrB4KwdMAuhBN8b6zhcw](https://texty.org.ua/articles/109643/my-ne-mozhemo-chekaty-20-rokiv-ukrayina-pochynaye-systemnu-ukrayinizacyu-muzejnyh-kolekcij-po-vsomu-svitu/?fbclid=IwAR2JHERY_fA5jkV3ZIIInBHapvbDjKnuvrcBjdwyTrB4KwdMAuhBN8b6zhcw)

Культурна експансія <https://humanitarka.com/product/kulturna-ekspansiya/> Alevtina Kakhidze <https://www.instagram.com/truealevtina/>

The New Yorker: A Question of Language in Ukraine Zhenya Oliinyk, April 2, 2023 <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/a-question-of-language-in-ukraine?fbclid=IwAR3wa4-u-K-d5fovGKpLS5awAg4orTFSs1-IQdZ3EPHnJg1jLwNM67apyk8>